

Bartos Zoltán (1960) egyiptológus, a Szépművészeti Múzeum munkatársa. Kutatási területei az újbirodalmi egyiptomi vallás, a túlvilági vezetők és az állatkultuszok.

Legutóbbi írása az Ókorban: *Jean-Jacques Rifaud és Dzsehutimesz thébai sírja (TT 32). Egy szarkofágfedél szállításának kérdéséhez* (2004/2).

A Széth-állat kérdéséhez

Bartos Zoltán

1. Széth, a kettős természetű isten

Széth¹ isten (1. kép) az államalapítás korától jelentős szerepet játszik az egyiptomi mítoszok világában, a Piramisszövegektől kezdve rendszeresen megfigyelhető lényének kettős vonása: Széth erőszakos isten, Ozirisz meggyilkolása révén a törvényes rend felforgatója, a káosz megtestesítője, Hórusz ellensége; más kontextusban ugyanakkor harciassága és nagy ereje folytán Hórusz harcostársa is lehet. Széth már az Óbirodalom korától, majd fokozott hangsúllyal a Ramesszida kortól az idegen országok urának számít. Hóruszal párban egy kettős kettősség tagjait képezik: egyrészt a Két Ország védőistenei, ahol Széth Felső-Egyiptom, Hórusz Alsó-Egyiptom ura (2. kép), másrészt tágabb értelemben Hórusz az egész hazai föld (Egyiptom), Széth pedig az összes idegen ország fölötti uralom gyakorlója.

Isteni pályafutása első kétezer évében Széth az egyiptomi panteon és mítoszvilág egyik legfoglalkoztatottabb istene volt: a héliopolisi Isteni Kilencség tagja, Geb föld-

isten és Nut égistennő gyermeke, akinek már a születése is erőszakos: kivágja magát az anyaméhéből.² Nephtisz istennővel való kapcsolata mintegy formális házasság, a dolog tényén kívül nem is tudunk róla semmit. A házasságból nem származik gyermek, Nephtisz házasságtörése az, ami Ozirisz meggyilkolását kiváltja. E gyilkosságon kívül Széthnek tulajdonítható Ozirisz holttestének feldarabolása és a testtagok szétszórása, majd egy hosszú, nyolcvan éven át tartó harc Ozirisz jogos örököse, Hórusz isten ellen. E harc folyamán kölcsönösen sebet ejtenek egymáson, megjelennek az istenek bírósága előtt, közben Széth homoszexuális együttlétre akarja kényszeríteni Hóruszt, aki viszont salátalevelek közé rejtve saját spermáját eteti meg Széth-tel. Ebből az „együttlétből” születik meg Thot isten, aki arany korongként jön elő Széth fejéből, és nemzése, illetve születése szokatlan körülményei folytán „a két úr fia” melléknevet is viseli.

Széth a Koporsószövegekben jelenik meg első ízben az Apóphisz legyőzőjeként³ – a napbárka orrában állva mágiával és erővel, lándzsáját használva bénítja meg és teszi ártalmatlanná Apóphiszt. Ebben a szerepben tűnik fel a 18. dinasztia elején megjelenő *Amduat*-könyv 7. órájában is, Ízisz istennő nagy varázserejű társaként. Ez a Széth nem feltétlenül különbözik az Ozirisz-történet alakjától. Herman te Velde hívja fel a figyelmet arra a több primitív vallásban is előforduló jelenségre, hogy a panteon „rosszfiú” státusban lévő tagja számít a szörnyek legyőzőjének.⁴ Szétről állítják, hogy nagy ereje van (³ *phtj*) – ez állandó jelzője –, aki buzogányával képes megölni akár egy istent is, hangja félelmet kelt, ha felemeli (*šd hrw*). „Én vagyok Széth, a káosz teremtője, aki mennydörög az ég horizontján” – mondja a Halottak Könyve 39. fejezete.

1. kép – Széth isten (Kairó Egyiptomi Múzeum)

2. kép – Széth és Hórusz Felső- és Alsó-Egyiptom védőisteneiként II. Ramszesz mellett (Abu Szimbel)

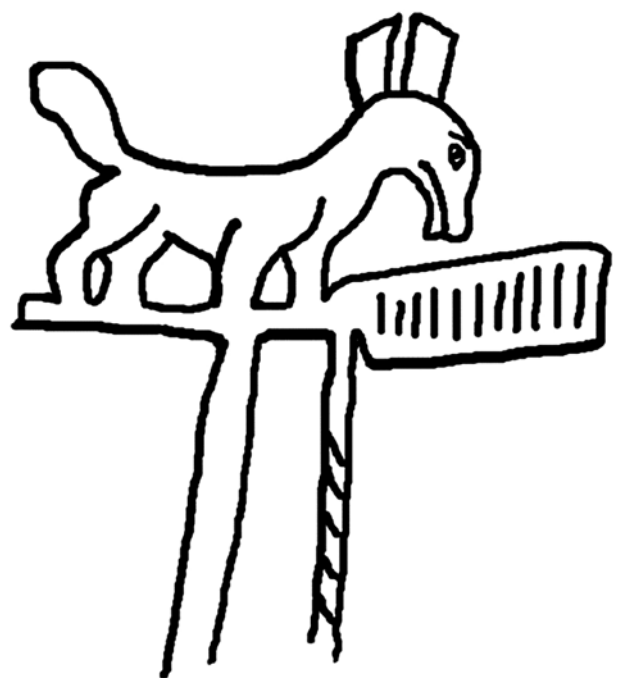
A Ramesszida korban több uralkodó, a 19. dinasztia alatt I. és II. Széthi, a 20. dinasztia elején pedig Széthnaht, továbbá II. és III. Ramszesz Széth-her-hepesef nevű fiainak nevében is szerepel Széth isten neve. A 20. dinasztia kora ugyanakkor fordulóponthoz vezet Széth kultuszában, nem épülnek többé templomai, nem építik újjá a régieket sem, neve nem szerepel többé teofor nevek elemeként magánszemélyek nevében sem. A Szétrre vonatkozó szövegek és ábrázolások ettől a kortól kezdve egyre ritkábbak, a tisztelettel a démonizálásig vezető folyamat a 25. dinasztia korában válik teljessé. A lehetséges okok Herman te Velde szerint a Harmadik Átmeneti Kortól az idegenekkel szemben megnyilvánuló növekvő ellenszenvben, illetve Ozirisz kultuszának előretörésében keresendők.⁵

2. A Széth-állat azonosítási kísérletei

A Széth-állat legkorábbi azonosítható ábrázolásai Skorpió királynak az első dinasztia korából származó buzogányán (3. kép) és egy szintén az első dinasztia korára datált sztélén⁶ (4. kép) láthatók. Míg az előbbi ábrázoláson kutyafelekre emlékeztető állat bukkan fel, az utóbbi elmosódott körvonalai miatt kevésbé alkalmas az azonosításra.

Az egyiptomi történelem folyamán a későbbiekben leginkább kutyafelekre emlékeztető testű, azonosíthatatlan fejformájú, hosszú, szögletes fülekkel és kétfelé ágazó farokvéggel ábrázolt Széth-állat (5. kép) azonosítására számos kísérlet történt a 19. század óta, de a kérdés máig nem tekinthető lezártnak. Heinrich Brugsch az orix-antilopban, Gaston Maspero a sivatagi ugrógérgében, Alfred Wiedemann, Eduard Meyer és James Henry Breasted az okapiban, Georg Schweinfurt a földimalacban látta meg Széth állatát (6. kép). Heinrich Brugsch az orixon kívül, Friedrich Wilhelm von Bissinghez hasonlóan a zsiráfot is, Percy Newberry pedig a vaddisznót valószínűsítette.⁷ Hermann Kees gyaníthatóan a korábbi azonosítások megkérdőjelezhető volta miatt, Champollion, Rosellini és Lepsius korábbi felvetéséhez kapcsolódva a „Fabeltier”, vagyis kitalált állat kategóriájával vélte feloldani a problémát.⁸ Széth istenről írott monográfiájában Herman te Velde leginkább a számmal való azonosítást tartotta valószínűnek. A Hükszósorban Széth az Avariszban (Tell ed-Dabaa) székelő hükszósorok főistene – a helyszínen folytatott ásatásokon a korban Széth-tel kapcsolatba hozott számmal eltemetett példányai kerültek elő.

Ezeknek az azonosításoknak jó része az állatok fej- és fülformájában

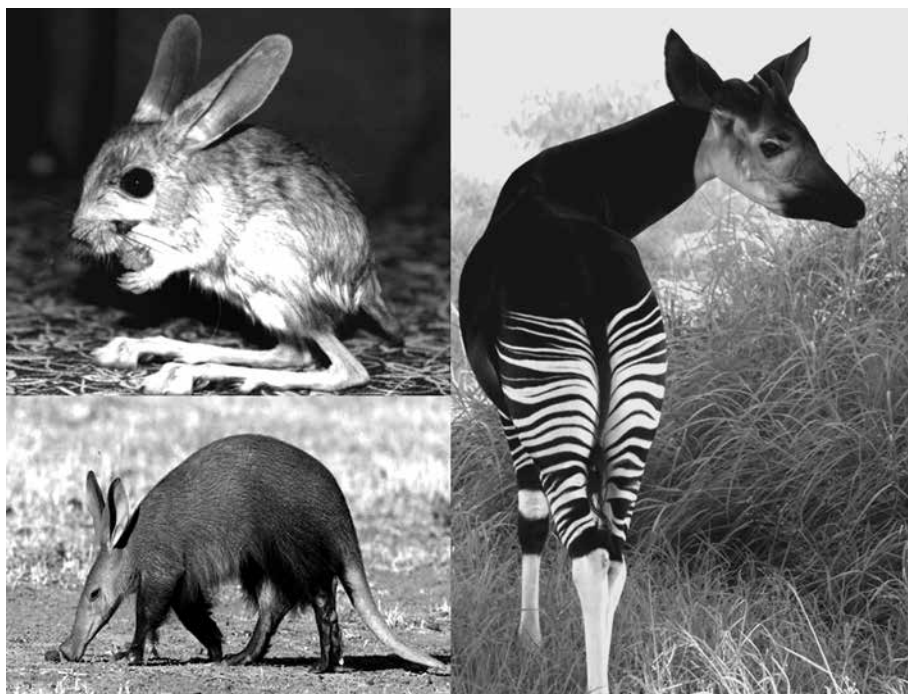

3. kép – A Széth-állat a Skorpió-buzogányon

talált hasonlóságot a Széth-állat fejével, a zsiráf esetében a koponya bőrrel burkolt csontkinövéseit azonosították a Széth-állat füleivel. A Kongó-medencében élő, 500–1000 méteres tengerszint feletti magasságot kedvelő, a zsiráffélék családjába tartozó okapi gyaníthatóan az újdonság varázsának köszönhetette az azonosítást, hiszen csak a 20. század elején fedezték fel új fajként. Herman te Velde számár-azonosításának egyik érve az volt, hogy előfordulnak olyan esetek, amikor egyiptomi szövegekben a 'számár' szó után a Széth-állat determinatívuma áll.⁹ A Széth-állat hieroglif jele egyébként mintegy két tucat szó végén szerepelhet determinatívumként, mint pl. 'vihar', 'tumultus', 'betegség', s e szavak jelentésköre a kozmikus, társadalmi vagy személyes szférában jelentkező 'rendellenesség', 'zavar' fogalmát fedi – tehát gyakorlatilag a *maát* fogalom, a világban érvényesülő 'rend', 'igazság' ellentéte. Bár egyes állatalakban tisztelt istenek esetében az egyiptomi történelem menetében történhetek változások a szent állat fajtát illetően – a Mendészi Kos istenállata a későkorra kecskebak lett, és arra is van példa, hogy egy istennek több szent állata is lehetett, akiknek alakjában megjelenhetett, mint pl. Thot isten páviánja és íbisz-madara –, a Széth-állat sokfélesége elgondolkodtató jelenség. Maguk az egyiptomiak a Széth-állat hagyományos, az Óbirodalom korában kanonizált és évezredekken át megőrzött alakján kívül számár, bika és víziló alakjában is megjeleníthették Széthet, illetve a sivatagi pusztá veszélyesnek tartott vadjai (orix-antilop) is Széth-állati megítélés

5. kép – Széth-állat hieroglifja I. Szeszosztrisz Fehér Kápolnájában (Karnak)

6. kép – Ugróegér, földimalac és okapi

4. kép – A Széth-állat a 15484-es sztélén (Berlin Neues Museum)

alá eshettek, ezek azonban másodlagos, illetve többnyire késői azonosítási kísérletek termékei. Feltehetően ezekre az azonosításokra, amelyek egyrészt az állatok széth-i tulajdonságjegyeit – vadság, erőszakosság, fékezhetetlenség –, másrészt a Széth-tel kapcsolatba hozható lakóhely, a pusztaság motívumát hordozzák, a történeti időkre jellemző (eredeti) Széth-állat hiányának következtében kerülhetett sor.

3. Állati és isteni tulajdonságok

Az egyiptomi istenvilág állatalakban megjelenő isteneihez az egyiptomi kultúra és vallás több mint háromezer éves fejlődése során számos elképzelés, hit és tévhit, illetve tudatos teológiai spekuláció tapadt. A bika- és kosistenek termékenységin-isten-evidenciáján túl jó néhány esetben tetten érhető, hogy az

7. kép – Hórusz megszigonyozza a Széth-vízilót (Edfu).
© Günther Eichhorn (geichorn@acrobaticsweb.org)

állatistenek vélt tulajdonságai és képességei mögött a mintául szolgáló állat korrekt vagy akár téves megfigyelésen alapuló tulajdonságai vagy képességei állnak.

A víziló az egyiptomi vallásban az állat természetének ambivalens megítélése folytán kettős szerepet játszott, ami elsődlegesen a nemek szerinti elkülönülésben jelentkezett: a nőstény víziló az anyaság, az anyai oltalom, a táplálás megtestesítőjeként olyan istennők alakjában öltött testet, mint Opet, Thoe-risz, Reret, Hedzset – a jelenség szoros kapcsolatban állhat a borját féltő nőstény víziló fellépésével minden vélt vagy valós veszély ellen. A hím vízilók agresszivitásukkal a valóságban is kiemelkednek az afrikai állatok közül – évente több ezer haláleset és sérülés írható a számlájukra –, és könnyen veszélyessé válnak, ha a területüket, vagy a hozzájuk tartozó csordát éri valós vagy vélt támadás, vagy ha legelés közben úgy érzik, hogy elvágták a vízhez visszavezető útvonalukat. A hím víziló, mint a pusztítás, a káosz erőinek megtestesítője, a görög-római korban Edfuban megjelenhetett Széth isten állataként is. Az edfui „Győzelem Ünnepe” ábrázolásain Széth isten víziló alak-

jában jelent meg, a Hóruszt megszemélyesítő uralkodó vagy pap pedig 10 szigonyt dobott ki rá, amelyek az ünnep ceremóniája szerint az állat különböző testrészeibe fűrdtek (7. kép). Az ünnep végén megtörték és elfogyasztottak egy víziló formájú süteményt.

A kígyók esetében az állatok veszélyessége, a nehéz terepet is leküzdő különleges mozgásuk és a vedlés formájában megnyilvánuló megújulási képességük határozta meg Uadzset, Werethekau, Meretszeger, vagy Renenutet kígyóistennők isteni tulajdonságait. Ré védelmezőjeként Uadzsetet pl. képesnek tartották arra, hogy tüzet köpjön az ellenségekre, ahogy egyes kobrafajták mérget köpnek ellenségeik szemébe. Ebben a szerepében Uadzsetet a „lángok úrnőjének” hívták. A jelenség a feketenyakú köpködőkobra (*Naja nigricollis*) sajátos védekezési módjára vezethető vissza, amely állkapcsának izmaival gyakorol nyomást a méregmirigyekre, és a méregfogak végén lévő nyíláson keresztül méregsugarat lök ki ellenfele szemébe, akár 2,5 méteres távolságra is. Kígyóistennőkhöz és Szelket skorpióistennőhöz kapcsolódik a „lélegzés úrnője” melléknév, ami kétségtelenül a kígyó-, illetve skorpióméreg légzőszervekre gyakorolt bénító hatásával állhat kapcsolatban.

A Napisten egyik speciális formájának számító Nagy Kandúr számos újbirodalmi ábrázoláson sárgás alapon apró barna foltokkal, hosszúkás füllel jelenik meg, és egyik mellső mancsával a Napisten ősi ellenségének, az Apóphisz-kígyónak a fején tapos. Az ábrázolás

megfeleltethető az Afrikában honos szervál (*Leptailurus serval*) megjelenésének és kígyóvadász gyakorlatának. A szervál erős mellső lábainak csapásaival sújt le a kígyók fejére.

A fenti példák nyomán a következő kérdések merülhetnek fel Széth állatával kapcsolatban: egyrésztől megfelleltethető-e egymásnak a Széth-állat hagyományos ábrázolási sajátosságai, illetve a Széthnek tulajdonított isteni tulajdonságok, másrésztől létezik-e olyan állat, amely egyesíti magában ezeket a külső formai jegyeket és tulajdonságokat? Az isten tulajdonságainak oldaláról nézve adott egy jellegét tekintve alapvetően a zűrzavarban élő, civakodó, nagy erejű, erős hangú és szexuális attitűdjében a másságot képviselő isten, képi megjelenésében testalkatát tekintve egy, a kutyafélre emlékeztető állat, semmilyen létező állatra sem emlékeztető fejfel és füllel, felcsapott farokkal, amelynek vége a történeti kor ábrázolásain rendszerint villásan elágazik.¹⁰ Megjegyzendő, hogy a legkorábbi ábrázolásokon a Széth-állat farkának vége még nem villás, hanem bojtos, az „elágazó” farkokvég pedig a későbbiekben a szétálló farkbojt képi megfogalmazása lehet. Ez a motívum a fej és a

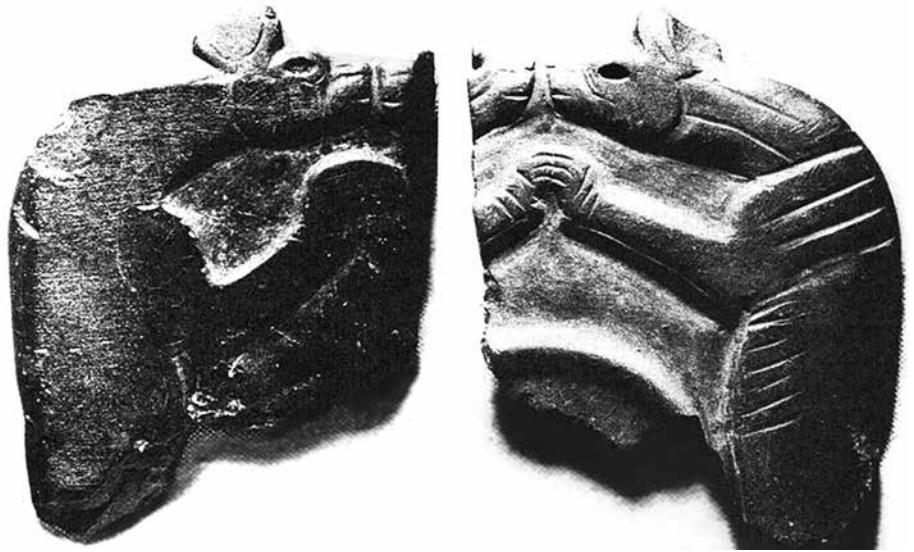
fül formájával ellentétben a valóságban is megfigyelhető, az afrikai szavannákon több olyan állatfaj él, amelyeknél az agresszív, támadó magatartást felcsapott fark és a farkbojt szétálló szőrszálai kísérik. A Széth-állatnak ez az ikonográfiai sajátossága formálisan is alátámasztja az isten agresszív lényéhez kötődő elképzeléseket. A kérdésre, hogy mégis milyen állattal azonosítható a Széth-állat, a testalkat, életmód és az agresszió látható külső jelének megítélésénél első megközelítésre két állatfaj jöhet szóba: a hiénakutyának is nevezett afrikai vadkutya (*Lycaon pictus*) és a foltos hiéna (*Crocuta crocuta*), amelyek ma már nem élnek Egyiptom területén, de legkésőbb a predinasztikus korig jelen voltak az ország faunájában.¹¹ A két faj életmódjának tanulmányozása során különösen a foltos hiéna mutat fel olyan jellegzetességeket, amelyek kapcsolatba hozzák Széth istennel.

A hiéna nem számít ritkaságnak az egyiptomi művészetben, a predinasztikus kortól az Újbirodalom koráig mintegy 80-ra tehető azoknak az ábrázolásoknak a száma, ahol sminkpalettákon, sírábrázolásokon, osztrakonokon, illetve papiruszokon hiénák jelennek meg. Az ábrázolt kontextusok is meglehetősen sokfélék: az első csoportba azok az ábrázolások tartoznak, ahol a hiénát a sírtulajdonoshoz, vagy az áldozati asztalhoz vezetik, a hiéna felsorolása áldozati listában, és a csak az Óbirodalom korára jellemző hiénatömés képei. Az ehhez a tematikához tartozó jelenetek egyértelműen a hiénafogyasztás óbirodalmi szokására utalnak. A másik nagyobb csoportba a hiéna a vadonban, a hiéna mint a vadászat résztvevője, a hiéna mint a királyi vadászat tárgya tematikájú jelenetek tartoznak. Daniela Stedernek a kérdésben írott alapvető monográfiája¹² szerint azonban ezeken az ábrázolásokon kivétel nélkül a csíkos hiéna jelenik meg. A predinasztikus sminkpaletták korpuszájának vizsgálata után azonban ezzel a kijelentéssel nem lehet maradéktalanul egyetérteni. Az ún. „Szamár-paletta” mindkét oldali ábrázolásain megjelenő állatról biztosan kijelenthető, hogy nem szamár ábrázolása (8. kép). Az állat feje a kutyafélék (*canidae*) családjára emlékeztet, amit karmos mellső lábai és fülei is megerősítenek. Az állat nyaka viszont a kutyafélékhez képest hosszú és erős, ami talán a paletta névadójául szolgáló szamárral való azonosítás egyetlen eleme lehetett. A palettán megjelenő állat valójában a foltos hiénára hasonlít (9. kép), amely kutyaszerű megjelenése ellenére rendszertanilag a macskafélék (*felidae*) családjába tartozik. Minden bizonnyal ugyanez az állat jelenik meg a

Michailidis-paletta és a Munagat-paletta ábrázolásain is, és a predinasztikus sminkpalettákon kívül óbirodalmi ábrázolásokon is láthatóak helyenként kerek fülű és ezért valószínűsíthetően foltos hiénák.

A probléma természetesen nem csupán a hiénák mintázatainak szintjén jelentkezik: a foltos és csíkos hiénák között mind testfelépítésben, mind életmódban, a zsákmányszerzés módjában, és a társas kapcsolatokban jelentős különbségek figyelhetők meg.

A csíkos hiéna (*Hyaena hyaena*) testtömege 26–41 kg lehet, a hímek és nőstények közel azonos méretűek. Fő táplálékuk a dőghús, de vadásznak is kisebb állatokra és időnként gyümölcsöt is esznek. Életmódjukat tekintve magányosan vagy párokban élnek. A természetesebb foltos hiénák (*Crocuta crocuta*) test-

8. kép – Az ún. „Szamár-paletta” (Brüsszel, Musées Royaux de l’Art et d’Histoire E 6196).
Forrás: <http://www.francescoraffaele.com/egypt/hesya/palettes/Brusselsfrag.htm>

9. kép – A „Szamár-paletta” állata és egy foltos hiéna

tömege 45–86 kg lehet, a nőstények átlagosan 10 százalékkal nagyobbak a hímeknél. Élelmük 60–95 százalékát vadászatlan szerzik, de esznek döghúst is és megrögzött kleptoparaziták, vagyis előszeretettel orozzák el más ragadozók zsákmányát. Életmódjukat tekintve klánokban élnek, amelyek 10–80 egyedből állnak, s a klán tagjai a kölyköket közös koterékban nevelik. A foltos hiénák klánját egy domináns nőstény vezeti.

A csíkos hiéna nem jelent komoly veszélyt az emberre, inkább a háziállatokat ragadja el. A 18. dinasztia korából az Amenemheb thébai sírjában (TT85) fennmaradt ábrázoláson¹³ a sírtulajdonos bottal száll szembe egy minden bizonnyal csíkos hiénával. A foltos hiéna viszont a kölyökkorból kinőve a szárazföldi ragadozók legerősebb fogsorával rendelkezik, a szarvakon, patákon és sörényeken kívül mindent képesek megrágni és megemészteni, beleértve a legnagyobb csöves csontokat is. Hatékony vadászok, de kleptoparazita életmódjukból adódóan, létszámuk függvényében más nagyragadozók zsákmánya sincs biztonságban tőlük. Egy foltos hiéna egyedül akár több gepárd közös zsákmányát is elveszi, egy az egyben gyakran jár sikerrel a leopárdal szemben, és 3–4 foltos hiéna együttműködésére van szükség egy nőstényoroszlán zsákmányának elvételéhez. A foltos hiénák igazi ellenfelei csupán a hozzájuk képest négyszeres testtömegű him oroszlánok, de a több tucat egyedből álló hiénaklán sikerrel veheti el egy kisebb oroszlánfalka zsákmányát is. A foltos hiéna született civakodó, bátran állítható, hogy a szavannák hivatásos kötekedője.

A fentiekben már említés történt Széth erős, félelmet kelthető hangjáról. Etológusok a foltos hiénák által kiadott hangok széles repertoárját ismerik, amelyek a csendesebb jelzésektől a több kilométeres távolságra hallatszó hangokig terjednek. Egy kilométerekre hallatszó „wuup”-szerű hang mozgósító erővel bír, zsákmányszerzésre, illetve a vadászterület védelmére hívja össze a klán-tagokat, egy tehénbögésre emlékeztető hang általános izgalmi állapotot eredményez a klánon belül, a hiéna „kacagása” viszont a hangot kiadó állat részéről az alávetett státusz elfogadását jelenti. Alfred Brehm a hiénák hangjáról ezt írja: „A csíkos hiéna hangja nagyon fülsértő, de nem annyira visszatartó, mint amilyennek mondani szokták, rekedt hangja éles üvöltéssel váltakozik, rikácsolása hörgő morgással. Ellenben a foltos hiéna hangja szörnyűséges röhej, az igazhívó lélek valóban az ördög és pokoli cimborái kacagásának tarthatja”¹⁴

A foltos hiéna Széth szexuális szokásainak kérdésére is magyarázattal szolgálhat, annak a biológiai sajátosságnak köszönhetően, hogy a foltos hiénák nőstényei vizuálisan jól érzékelhető, kb. 8–10 centiméteres álpénisszel rendelkeznek. A foltos hiénák párosodása egy külső szemlélő, pl. egy etológiában járatlan, ugyanakkor jó megfigyelőnek számító predinasztikus kori egyiptomi vadász szemében akár azonos, himnemű egyedek között létrejött aktusnak is tűnhetett. A foltos hiénák nemiségének kérdése évezredek át talányos maradt, és egészen az antikvitás koráig spekulációkra adott okot, amint arra Ailianosnak *Az állatok természetéről* című munkájának egyik szöveghelye is utal: „Ha ebben az évben egy him hiénát láttál meg, a következő évben ugyanezt a teremtményt nőstényként látod viszont és fordítva, ha most látsz egy nőstényt, legközelebb hímként látod. Mindkét nem jellemzőit megosztják és mindketten férj és feleség, nemüket váltva évről évre...”¹⁵

4. A Széth-állat ikonográfiájának kialakulása

Mivel a Szahara területe az utóbbi néhány százezer évben 41 ezer éves ciklusonként kiszáradt, elsivatagosodott majd újra kiszáradt, a flóra és a fauna is ciklikusan követte a klimatikus tendenciákat. Kr. e. 8000 és 6000 között kimondottan csapadékos volt a terület, és az afrikai szavannák ma ismert faunája teljes spektrumának otthont adott. Kr. e. 3400 körül indult meg az a klimatikus változás, amelynek eredményeként a Szahara korábban szavannás területe egyre inkább elsivatagosodott. A jelenség kb. Kr. e. 700-ig tartott, amikor kialakult a terület ma ismert sivatagi formája. Az egyiptomi neolitikum emberei még elefántokat, zsiráfokat, nagy antilopcsordákat és rájuk vadászó ragadozókat láthattak a Nílust övező területeken, a predinasztikus korban azonban a természetes fauna a Nílusban vagy a Nílushoz kapcsolódó nádas-mocsaras területeken élő fajok kivételével már csökkenő fajsza­mot mutatott, amire az egyiptomi államalapítással (Kr. e. 3000 körül) kezdődő történelmi korban nyilván már az emberi tevékenység, a mezőgazdaság és állattenyésztés elterjedése is hatással volt. A predinasztikus kori paletták tanúsága szerint Egyiptom területén Kr. e. 3200–3100 körül még élhettek foltos hiénák, de a zsákmányállatokat és más ragadozókat követve valószínűleg egyre inkább visszahúzódtak déli irányban. A történelmi kor kezdetére a foltos hiéna alakjából már valószínűleg csak a nagyragadozókkal is bátran szembeszálló, nagy erejű harcos emléke maradt fenn, pontos ábrázolások nélkül. Amennyiben a vele kapcsolatos emlékek foglalkoztak is alakjával, a kutyaszerű ábrázolás az ábrázolási formák óbirodalmi kanonizálása idején más, kutya alakban megjelenő istenek, pl. a hagyományosan fekvő kutya vagy sakál alakban ábrázolt Anubisz vagy az álló sakálfarkas alakjában ábrázolt Upuaut mellett nem bírt volna kellő megkülönböztető erővel, és ez vezethetett a fej- és fülforma sajátos kialakításához. Elképzelhető, hogy a foltos hiéna korábbi eltűnése után átmenetileg a hasonló életmódot folytató és ugyanazon a területen élő vadkutyák vették át Széth állatának szerepét, és szolgáltak ikonográfiai mintául a későbbi korok ábrázolásaihoz is.

Egy a történelmi időkre Egyiptom faunájából eltűnő, és később „módosított” formában ábrázolt állat jelenségére jó példa a *ba*-madár ikonográfiájának változása¹⁶ is. A predinasztikus kori palettákon még jól felismerhető, nagytermetű nyerges gólyák (*Ephippiorhynchus senegalensis*) eltűnése után a *ba*-madár az óbirodalmi ábrázolási gyakorlatban libaszerű madárrá vált, és a csőr alatti lebernyc a nyakra, majd a mellre helyeződött át. Feltehetően ez az „újraértelmezési gyakorlat” vezethetett a megjelenési formák archaikus kori és óbirodalmi kánonjának rögzítéséhez a Széth-állat szokatlan fej- és fülformájának kialakításához is.

A Széth-állat megítélésem szerint eredetileg a foltos hiéna lehetett, a faj azonban az ábrázolási formák kanonizálása idején már nem élt az egyiptomi Nílus-völgyet övező térségben. A szavannai lakóhely és a két faj formai hasonlósága alapján a kanonizálás a jelleg, a testalkat, a szétálló fülek és az agresszív magatartásra utaló farok a szétálló farokbojttal az afrikai vadkutyák jellegzetességeit örökölte meg. A vadkutyák eltűnésével a Széth-állat formális azonosításaihoz a későbbi korok egyrészt Széth agresszív jellegéhez illeszkedő, harcias, civakodó, fékezhetetlen attitűddel bíró (számár, víziló, bika), másrészt az élőhely azonossága folytán jellegzetes pusztai állatokat (antilop, zsiráf) választottak pótlékkul.

Jegyzetek

- 1 A Széth istenre vonatkozó alapvető irodalom: Te Velde 1967; Turner 2012; Taylor 2016.
- 2 Plutarchos: *Isis és Osiris*, 12.
- 3 CT Spell 160.
- 4 Te Velde 1967, 99 skk.
- 5 Te Velde 1967, 138 skk.
- 6 Berlin Neues Museum, 15.484-es leltári számú sztélé.
- 7 A kérdéssel kapcsolatos korábbi nézetekhez: Kees 1941, 22 sk. Még több vélemény és szakirodalmi hivatkozás szerepel Herman te Veldénél: Te Velde 1967, 7 skk.
- 8 Kees 1941, 22.
- 9 Te Velde 1967, 22 skk.
- 10 A Széth-állat ikonográfiájának legalaposabb feldolgozása: Taylor 2016.
- 11 Justin D. Yeakela – Mathias M. Pires – Lars Rudolf – Nathaniel J. Dominy – Paul L. Koch – Paulo R. Guimarães, Jr.- Thilo Grosse, *Collapse of an ecological network in Ancient Egypt*, Proceedings of the National Academy of Sciences Vol. 111. No. 40. 2014. A tanulmány szerint a foltos hiénák a Kr.e. 4. évezredben tűntek el Egyiptom faunájából.
- 12 Steder 2013. *Hyäne oder Hyänenhund: Untersuchungen anhand der Zooarchäologie sowie der Darstellungen und Textzeugen aus dem alten Ägypten*, Leidorf 2013. (in: Internationale Archäologie 117)
- 13 Davies 1941, 82.
- 14 Brehm 1989, 598 sk.
- 15 *Ael.* I. 25. Saját fordítás – B. Z.
- 16 Janák 2014.

Bibliográfia

- Brehm Alfréd 1989. *Az állatok világa egy kötetben*. Átdolgozta Raipaics Raymund. Reprint kiadás. Szeged.
- Davies, N. M. 1941. „Amenemḥab Encountering a Hyena: From the Tomb of Amenemḥab at Thebes (no. 85)”: *The Journal of Egyptian Archaeology* 26, 82.
- Janák, J. 2014. „Saddle-Billed Stork (Ba-Bird)”: *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Permalink: <http://escholarship.org/uc/item/0r77f2f8>.
- Kees, H. 1941. *Der Götterglaube im alten Ägypten*. Lipcse.
- Plutarkhosz 1986. *Iszisz és Oszirisz*. Fordította W. Salgó Ágnes. Budapest.
- Steder, D. 2013. *Hyäne oder Hyänenhund: Untersuchungen anhand der Zooarchäologie sowie der Darstellungen und Textzeugen aus dem alten Ägypten*. Internationale Archäologie 117. Leidorf.
- Taylor, I. R. 2016. *Deconstructing the Iconography of Seth*. Birmingham.
- Te Velde, H. 1967. *Seth, God of Confusion*. Probleme der Ägyptologie 6. Leiden.
- Turner, Ph. J. 2012. *Seth. A Misrepresented God in the Ancient Egyptian Pantheon?* Manchester.